

що родині не буде нічого їсти, що вони помруть від голоду. І знову паралелізм використав Василь Барка – голодні прості люди й порожні їх клуні, натомість у партійної верхівки «повно всього ...: і харчів, і напоїв, м'яса, окороків, ну всього!.. Питва найкращі, котрі на експорт» [1, с. 82].

Єдиний вихід залишається в людей – їхати на чужину. І їхати потрібно швидко, поки не «замкнули виходи».

Отже, Василь Барка на сторінках роману змалював страшну долю селян-українців під час голодомору 1932–1933 рр. Трагедія народу полягала в неможливості відстояти право на життя.

Список використаних джерел

1. Барка Василь. Жовтий князь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://online-biblio.tk/bookid_11249946/

2. Ісакова Н. П. Історіографія проблеми голодомору 1932–1933 рр. в українській та зарубіжній літературі // Збірник наукових праць. – 2013. – № 4–5. – С. 71–79.

3. Карбан А. Відображення реалій голодомору у мовній свідомості українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://honchar.org.ua/p/vidobrazhennya-realij-holodomoru-u-movnij-svidomosti-ukrajintiv/>

4. Національна та історична пам'ять : зб. наук. праць. – К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – Вип. 3. – 410 с.

І.В. Шуйський, історик, член авторського колективу «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Харківська область» (*сектор редакції книги «Реабілітовані історією» КП «Регіональний інформаційний центр»*)

ТОРГСИН У ХАРКОВІ В 1932–1933 РОКАХ У ХУДОЖНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Діяльність торгівельної мережі крамниць «Торгсин», покликаної збирати валюту та цінності в голодного населення Харкова та селян, які подолавши величезні відстані, дісталися столиці радянської України, напряду пов'язана з Голодомором. Розташовані в центральних районах міста, вони притягували увагу сяючими вітринами та величезними чергами через наявність хліба, борошна, крупи – необхідних харчових продуктів, наявність яких зумовлювала особливий статус крамниць. У свідомості багатьох українців

торгівельні точки з написом «Торгсин», кількість яких зі скасуванням карткової системи поступово зменшувалася до повного зникнення, закарбувалися як символ «великого голоду». Овіяні тасмницею через особливу роль, яку виконували, торгсини не залишали байдужими пересічних громадян. Навколо них точилися балачки, виникали плітки. Проте тема крамниць, які торгували продуктами в обмін на валюту, цінності, майже не обговорювалась на сторінках радянської преси, не включалася до сюжетів літературних творів, творчих дискусій.

До здобуття Україною незалежності тема Голодомору 1932–1933 років залишалася забороненою. Повернення літератури зі спецфондів бібліотек, зняття з архівних документів грифів «цілком таємно», публікація новітніх досліджень дозволили висвітлити теми, пов'язані з Голодомором. Проте нерозглянутими залишаються окремі аспекти, серед яких діяльність Вессоюзної контори «Торгсин». Джерела, які висвітлюють діяльність торгсинів, включають літературні твори письменників української діаспори, які нині залишаються маловідомими дослідникам, читацькому загалу в Україні. Завданням статті є аналіз творів, присвячених темі, уточнення біографічних даних їх авторів, представників української діаспори.

Радянські письменники, хоча й мали легковажний статус «осіб вільної професії», належали до найбільш поінформованої частини суспільства. Працювали вони переважно у видавництвах, інформаційних агентствах, відповідних відділах підприємств та установ. За рознарядками керівництва їм часто доводилося виїжджати в села як уповноваженим з хлібозаготівель або супроводжувати «буксирні бригади», висвітлюючи в позитивному ключі роботу тих, хто «вимітав» останні крихти із селянських подвір'їв. Надаючи приклад «активної громадянської позиції», Григорій Епик, Володимир Сосюра, Микола Шеремет, Сергій Пилипенко на початку 1933 року «добровільно мобілізувалися для участі в хлібозаготівельній кампанії у відсталих районах Одеської, Харківської та Дніпропетровської областей» [6].

В окремих випадках такі «виїзди на село» спричиняли хронічні хвороби й нервові зриви. Коли не вдавалося ухилитись від примусової мобілізації, дехто намагався накласти на себе руки, що теж офіційно розцінювалось як «дезертирство». Спостерігаючи нескінченні черги селян біля крамниць торгсинів, літератори добре розуміли причини їхнього виникнення, проте загроза арешту стримувала письменницьку активність, не дозволяла навіть робити нотатки, залишаючи їх «у шухляді».

Те, що за драматичністю, пригодницьким присмаком актуальна тема торгснів мала стати однією із центральних у 1932–1933 роках, з успіхом довели вітчизняні митці, які волею долі опинилися далеко за межами «соціалістичного раю». Подумки повертаючись до трагічних подій в Україні, вони підсилювали оповідання висвітленням контрастів, супроводжували описами достатку вітрин і полиць, виводили в центр сюжетів ситуації навколо торгснівських «обмінників».

Український письменник, поет, літературознавець, на 1932–1933 рр. член Всеукраїнської спілки пролетарських письменників Олесь Гай-Головка (Олекса Нестерович Гай-Головка) працював редактором Харківського радіокомітету, виконував обов'язки відповідального секретаря популярного часопису «Червоний шлях». Залишивши наприкінці Другої світової війни територію України, підготував один із автобіографічних творів «Поєдинок з дияволом: фільми наших днів», у якому навів найстрашніші картини баченого в голодному Харкові після повернення в Україну з досить благополучного Ленінграду. Підсиленням трагедії, що переслідувала на кожному кроці, від чого автор майже божеволів, була характеристика торгової мережі, яка на той час сприймалась як щось потойбічне: «...в фантастично багатій крамниці з назвою “Торгсін” ви могли дістати за золоті п'ятірки, золоті обручки й зуби, за доляри, стерлінги, німецькі марки й польські злоті все, що є на світі. Це багатство було, як на глум, виставлено на вітринах, під якими вмирили голодні українці. За золото й чужу валюту ви могли також дістати найвишуканішу їжу й трунки в ресторанах “Красной гостиницы” й “Асторії”» [1, с. 37].

Маловідома, пов'язана з торгсином історія, наведена в іншому автобіографічному творі Гай-Головка. Випадок нібито стався під час відвідування Харкова в серпні 1933 р. відомим французьким політиком Едуардом Ерріо. Як стверджував автор, працівники ДПУ замінили вивіску на центральній крамниці, поспіхом намагаючись «приховати апокаліптичну дійсність в Україні від Ерріового ока» [2, с. 259]. Нову назву «Торгскол» розшифрували гостеві як «торгівля з колгоспниками». Уражений суцільним достатком, Ерріо, як стверджували очевидці, купив на згадку сувеніри: кілька пачок найдорожчих цигарок і бляшанок чорного та червоного кав'яру [2, с. 260]. Фокус із вивіскою «Торгсину» вдався, хоча про відвідування центральної торснівської крамниці, ідальні ВУЦВК не повідомили центральні газети, у яких висвітлювався кожний крок Ерріо по українській землі. Колишній прем'єр-міністр, мер міста Ліон

був у захопленні від надзвичайних успіхів держави. На питання журналіста, що найбільше вразило під час поїздки, Ерріо коротко відповів «сукупність усього баченого», наголосивши на особливій ролі Йосипа Сталіна [7].

Теми харківського «Торгсину» торкнулися Олена Звичайна та Михайло Млаковий у документальній двотомній повісті «Ворог народу», яка здобула першу нагороду конкурсу Українського літературного фонду ім. І. Франка в Чикаго 1967 р. [3]. У художньому творі співавтори прагнули розкрити об'єктивні причини багатьох трагічних подій ХХ ст. на теренах Радянської України. Основний мистецький засіб – не лише детальний опис обставин, це їх яскрава демонстрація у серії картин. «Автори не оповідають і не характеризують героїв чи персонажів від себе. Вони їх показують, немов на фільмовому екрані, де картини змінюються за поворотами фільмового апарату. Групи картин творять далі природні етапи життєвого, характерологічного та ідейного буття наших героїв», – визначив професор Володимир Шаян [8, с. 12].

Розповідь про голод 1932–1933 років супроводжував опис центральної крамниці «Торгсин», що містилася на Миколаївському майдані. Саме туди тягнулися сім'ями й поодинокі голодні селяни та недохарчовані харків'яни, які завмирили, оглядаючи вітрини, заставлені найрізноманітнішими стравами. «А в самому центрі цього харчового багатства, як справжній господар становища, як пан над панамі, ясно білесеньке борошенце з червоною етикеткою “000”» [3, с. 282]. Ковтаючи «замість шинки слинку», зубожілі люди були не спроможні придбати харчі за золото або чужоземну валюту. Приречені на голодну смерть, селяни доходили під білими мурами будинку ВУЦВК, напроти редакції газети «Комуніст», зі шпальт якої щоденно лунали заклики «ліквідувати куркуля як клас». Звідти ледь живих бідолах разом із тілами померлих вивозили за місто вантажівками та скидали в яри й канали. Ціна мільйонів людських життів українців дорівнювалася вартості збіжжя, вивезеного з України й проданого за кордон за демпінговими цінами. Автори нагадали про заборону на обговорення цієї теми, коли навіть необережне вживання слова «голод» коштувало очевидцям свободи й життя. Подружжя Олени та Михайла Джулів (їхнє справжнє прізвище) на собі зазнало утисків і репресій, про що вже за кордоном підготувало початковий варіант книги, який в 1948 р. на Великому літературному конкурсі українських політв'язнів був рекомендований до публікації українською та іншими мовами [8, с. 14].

Письменниця Ольга Мак (Ольга Нилівна Петрова, удова репресованого вченого мовознавця В. О. Дорошенка), кандидатуру якої в 1958 р. було висунуто на здобуття Нобелівської нагороди, відверто згадувала Харків 1933 року «як щось таке подібне до величезної могили, де половина людей ще живе, а половина людей вже мертва» [5, с. 103]. У центрі повісті «Каміння під косою» діалог шляхетної українки Лідії Сергіївни Чернявської з урятованим сільським підлітком Андрієм. Про роль, яку відвела торгсинам радянська влада, О. Мак розмірковує вустами героїні твору: «Щоб дітей підгодувати, не одна мати в “Торгсін” шлюбні обручки віддає і не задумується над тим, що ті обручки влада в кайдани на руки її дітям переробить; що золотий хрестик, зданий в “Торгсін”, виросте в Голгофський хрест для її сина; що дорогоцінний камінець обернеться в цілу купу сирого каміння, призначеного на будову нової тюрми; що за брощку зроблять знаряддя для тортур; що за золоті монети годуватимуться секоти та гепеушники, які триматимуть на ланцюгах врятованих від голоду дітей» [4, с. 146]. На її думку, обмінні пункти торгсінівських крамниць слугували зміцненню тоталітаризму. Змушені виживати, українці, не замислюючись, зробили свій внесок у цей процес становлення режиму, забувши про державну незалежність і національну гідність.

Корисним сучасним авторам є досвід вживання назви крамниць у літературних творах, опублікованих на Заході. Торгова марка наводиться українською мовою “Торгсін” із розшифруванням стиснення з російської – “Торговля с иностранцами”. Також додається переклад українською «торгівля з чужинцями», що є правильним, ураховуючи особливості української мови.

Автори опублікованих за кордоном літературних творів про Голодомор 1931–1933 рр. в Україні були очевидцями трагічних подій. Гідна оцінка їхніх праць, надана українською діаспорою, свідчить про високий художній і документальний рівень. Відображення діяльності мережі «Торгсін», розкриття її ролі в функціонуванні механізму створення штучного голоду, допоможуть осмислити трагічні процеси, що відбулися в історії України.

Список використаних джерел

1. Гай-Головко О. Поєдинок з дияволом: фільми наших днів / О. Гай-Головко. – Вінніпег, 1950. – 143 с.
2. Гай-Головко О. Смертельною дорогою: Події нашого часу / О. Гай-Головко. – Вінніпег, 1983. – 283 с.

3. Звичайна О., Млаковий М. *Ворог народу* : повість у 2-х т. Т. 1. Проти течії / О. Звичайна, М. Млаковий. – Лондон : Українська видавнича спілка, 1966. – 468 с.
4. Мак О. Каміння під косою. – Торонто : «Гомін України», 1973. – 158 с.
5. Ольга Мак (Гец, Петрова) / Український голокост 1932–1933: Свідчення тих, хто вижив. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – Т. 5 / Упоряд. : Ю. Мицик, І. Вінницька. – 2008. – 322 с.
6. Письменники на хлібозаготівлях // Літературна газета. – 10 січня 1933 р.
7. Прийом представників радянської та чужоземної преси Едуардом Ерріо // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 6 вересня.
8. Шаян В. П. Подолавши в собі бажання смерті... / В. П. Шаян // Звичайна О., Млаковий М. *Ворог народу* : повість у 2-х т. Т. 1. Проти течії / О. Звичайна, М. Млаковий – Лондон : Українська видавнича спілка, 1966. – С. 12.

В.М. Явтушенко, канд. філол. наук, доц. (*ХНУРЕ, Харків*)
В.В. Заборовський, канд. іст. наук, доц. (*ХНУВС, Харків*)

ТЕМА ГОЛОДОМОРУ 1932–1933-го РОКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Голод 1932–1933-го років, штучно створений в Україні Радянською владою, є однією з найтрагічніших сторінок в історії українського народу. Ця тема тривалий час замовчувалася в СРСР офіційною владою і оминалася літераторами. На це, звичайно, були свої причини. Радянська влада намагалася приховати факт злочину й всіляко боролася з тими митцями, які прагнули об'єктивно відображати реалії тогочасного життя українців в СРСР. Процес СВУ (Спілка визволення України) (1929), коли за сфабрикованими звинуваченнями були репресовані сотні українських культурних діячів, масові репресії на поч. 1930-х років покляли край українізації і будь-якому вільному виявленню своєї думки. Тому письменники не наважувалися публікувати твори про голодомор, а ті твори, які були написані сучасниками цієї трагедії, вийшли друком через багато років. На теперішній час немає повного аналізу творів про голодомор 1932–1933 рр., що й зумовило актуальність нашої роботи.

На сьогодні твори, присвячені трагічним подіям 1932–1933 рр. можна поділити на дві групи: